

MANİSA MEDRESELERİ NÜFUS YOKLAMA DEFTERİ

Doç. Dr. Ertan Gökmen*

Özet

Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı 1831 yılında yapılmış ve daha sonraki yıllarda belli aralıklarla yapılan yoklamalarla nüfusta meydana gelen değişiklikler tespit edilmiştir. Manisa şer'iyye sicilleri içerisinde yer alan 278 numaralı Manisa medreseleri nüfus yoklama defteri de 1834 ile 1840 yılları arasında Manisa medreselerinde barınan nüfusta meydana gelen değişiklikleri göstermektedir. Defterdeki bilgilerden Manisa medreselerinin adlarını, nerede bulduklarını, medreselerde kaç kişi barındığını, barınan kişilerin nereli olduklarını, yaşlarını ve fiziksel özelliklerini öğrenebilmekteyiz. Yine defterden nüfusla ilgili olarak ölüm, nakil, firar gibi olaylar hakkında bilgi edinmekteyiz. Defterde verilen bu türden bilgiler çalışmamızda farklı başlıklar altında ele alınarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Manisa, Saruhan, Eğitim, Medrese, Osmanlı.*

Abstract

The Population Muster for Medreses of Manisa

The first census was held in 1831 in Osmanlı State and the changes in population have been determined in later years by periodical census'. The population register book for medreses of Manisa numbered 278 which is among Manisa Court Registers shows the changes in population sheltering in the medreses of Manisa between 1834 and 1840. As using the datas which are in population register book, we learn the names of the medreses, the location, the number of people and the origins of the people sheltering in them, their ages and physical characteristics. In addition to these the muster provides further information about events such as death, transferring, fugitive related with the population sheltering in medreses. In this study, these type of informations given in the book have been dealt with and evaluated under the different headings.

Keywords: *Manisa, Saruhan, Education, Madrasa, Ottoman.*

Giriş

Bu çalışmada, Manisa şer'iyye sicilleri içerisinde yer alan 278 numaralı deftere¹ göre Manisa sancak merkezindeki medreselerde yaşayan kişilerin nüfus yoklamalarına dair bilgiler verilmiştir. Defterin ilk sayfasının bulunmaması defteri tam olarak tanımlamamızı güçleştirse de, içinde yer alan bilgilerden

* Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Üniversitesi, Manisa, ertan.gokmen45@gmail.com

¹ Manisa Şer'iyye Sicili, Defter No: 278 (bundan sonra bu künye MŞS kısaltması ile verilecektir.)

bunun Manisa'da yer alan medreselerde barınan kişilerin nüfus yoklamalarına ait olduğu anlaşılmaktadır. Defter 86 sayfadan oluşmakta olup, sayfa başlarına sancak merkezinde yer alan medreselerin adları yazılmış ve bu başlığın altında da buralarda barınan kişilerin adları, lakapları, yaşları, hangi tarihte nereden geldikleri, zamanla kendileri ile ilgili olarak meydana gelen ölüm, nakil, askerlik vb. hususlarla ilgili kayıtlar tarihleri ile birlikte verilmiştir. Bu bilgilere göre defter, 1834 yılı ile 1840 yılları arasında meydana gelen nüfus bilgilerini içermektedir. Bilindiği gibi ilk Osmanlı nüfus sayımı 1831 yılında yapılmıştır. İncelediğimiz defterin de bu tarihten üç yıl sonra tutulduğu ve kaydedilen kişilerle ilgili olarak zamanla meydana gelen değişikliklerin 1840 yılında deftere işlendiği anlaşılmaktadır. Aşağıda bu defterde yer alan bilgiler değişik başlıklar altında ele alınmıştır. Ancak bu bilgilere geçmeden önce, Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan nüfus sayımlarına daha sonra Manisa nüfus sayımlarına ve sonuçlarına dair bazı bilgiler verilecektir. Verilecek bu bilgilerle defterdeki veriler daha iyi anlaşılacaktır.

A. Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Sayımları

Osmanlı İmparatorluğu'nda modern anlamda olmasa da devletin kurulduğu yıllardan itibaren belli zaman aralıklarıyla nüfus ve arazi sayımları yapılmıştır. Ömer Lütfi Barkan bu sayımları "Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri" olarak nitelemektedir. Bu tahrirlerdeki sonuçlar mufassal ve icmal adı verilen iki çeşit deftere kaydedilmiştir. XVI. yüzyılın sonlarına kadar otuz, kırk yıl veya saltanat değişikliğinin gerçekleştiği yıllarda yapılan bu tahrirlerle belli bir tarihte İmparatorluğun her köy ve kasabasında bulunan yetişkin erkek nüfusu, tasarruf ettikleri toprak miktarı, tabii oldukları vergi mükellefiyeti gibi hususlar babalarının isimleri ile tespit edilmiştir². Sayıları 3000'e yaklaşan bu defterlerden, icmal defterleri vasıtasıyla binlerce tımarlının durumu ve mufassal defterlerle de kırsal alandaki vergi yükümlüsünün muafiyetine veya yükümlüğüne dair bilgiler elde edilmektedir. Modern demografi biliminin metotları kullanılarak bu sayımlardan Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusuna ilişkin bazı bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır³. Bu hususta yapılan çalışmalardan ilki Ömer Lütfi Barkan tarafından gerçekleştirilmiştir. Barkan, Kanuni'nin tahta geçişini takip eden ilk on sene için (1520-1530) Mısır, Irak ve Tuna ötesi Avrupa hariç olmak üzere Osmanlı nüfusunun yaklaşık 11.357.365 olduğunu, Akdeniz memleketlerindeki nüfus artışlarını da dikkate alarak, XVI.

² Barkan 1940, s.20-38.

³ İnalçık 2003, IX-XI.

Manisa Medreseleri Nüfus Yoklama Defteri

asrın sonlarında ise Osmanlı nüfusunun 30-35 milyon civarında olabileceğini belirtmektedir⁴.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yukarıda belirtilen tahrirlerin yapılamaması, toprak kayıpları, celali isyanları ve göçler gibi nedenler Osmanlı nüfusunun tespitini zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte avarız defterleri üzerine yapılan çalışmalarla bazı şehir ve kazaların nüfusları tespit edilmiştir⁵.

Osmanlı nüfusunun tespitine yönelik önemli çalışmalar XIX. yüzyıl içerisinde yapılmıştır. Bu çalışmalarda Osmanlı nüfusuna ilişkin ortaya konan bilgiler çalışmamızda kullandığımız bazı kaynaklarda ayrıntılı olarak verildiğinden burada bu rakamlar üzerinde durulmayacak, sadece bu sayımlarla ilgili genel bilgiler verilecektir. Bu yüzyıl içerisinde nüfusu belirlemeye yönelik ilk çalışmaya İstanbul'dan başlanmış ise de 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle bu girişim yarıda kalmış ve sayım diğer vilayetlere yaygınlaştırılmamıştır⁶. Savaş sonunda imzalanan Edirne Anlaşması'ndan sonra yeniden nüfus tahrir çalışmasına başlanmıştır. Tahririn amacı, Osmanlı idaresi altında yaşayan halkın niteliğinin ve miktarının bilinmesine yönelik olup en önemli amacı da askerlik yapabilecek kişilerin tespiti ve vergi mükelleflerinin belirlenmesiydi. Bunu gösteren en önemli şey ise, II. Mahmud'un, tahrir memurlarından, 14-40 yaş arasındakilerden "matluba muvafık" olanlarına *mim* konulmasına dair isteğidir. Nüfus tahriri 1830'un ikinci altı ayı ile 1831'in ilk altı ayı arasında gerçekleştirilmiş ve yazımda 79 memur görev almıştır⁷. 1831 sayımı Anadolu, Rumeli ve Akdeniz adalarında gerçekleştirilmiştir⁸. Sayımda halk öncelikle sancak, kaza ve nahiyelerde İslam ve reaya diye iki alt gruba ayrılmıştır. Rumeli tarafında Kıptiler Müslim ve gayrimüslim olmak üzere ayrı ayrı yazılmışlardır. Aynı usul Yahudi ve Fellahlar için de uygulanmıştır. Anadolu'nun bazı sancak ve kazalarında hane ve aşiretlerin yaşadıkları çadır sayıları verilmiştir. Sadece erkek nüfusun sayıldığı 1831 sayımına göre belirtilen yerlerdeki imparatorluk nüfusunun 3.753.642 olduğu görülmektedir⁹.

1831 tarihinden 13 yıl sonra 1844 yılında da bir nüfus sayımı yapılmıştır. Bu sayım, Selanik valisi olan Serasker Rıza Paşa'nın yakın zamanlara kadar asker almada yürürlükte olan hatalı yolu bırakıp kur'a ile askere almayı

⁴ Barkan, 1943, s.11, 20.

⁵ Ünal 1987, s.119-129; Özdemir 1993, s.1581-1613; Özel 1999, s.735-743; Emecen 2007, s.229-240.

⁶ Aydın 1989, s.81.

⁷ Aydın 1990, s.83, 85, 93.

⁸ Sayım yapılan sancak ve kazaların isimlerinin listesi için bkz. Karal 1943, s.13-17.

⁹ Karal 1943, s.17, 125.

kanunlaştırmak suretiyle ordunun yeniden oluşumunu tamamladığı sıralarda bütün imparatorlukta yapılmıştır. Ubucini bu sayım sonuçlarına ilişkin bilgiler vermiştir. Buna göre, 1844 yılında, Asya'da 16.050.000, Avrupa'da 15.500.000 ve Afrika'da 3.800.000 olmak üzere imparatorluk nüfusu 35.350.000'dir¹⁰.

XIX. yüzyılda gerçekleştirilen 1831 ve 1844 sayımlarından sonra Osmanlı nüfusuna ilişkin bir bilgi de 1867 Uluslararası Paris Sergisi için Selahaddin Bey'in hazırladığı yarı resmî mahiyetteki Osmanlı Katalogu'nda yer almaktadır. Bu katalogta tüm Osmanlı nüfusu 40.000.000 olarak verilmiştir. Karpat, bu rakamın biraz şişirilmiş olduğunu düşünmektedir¹¹.

Bu tarihten sonra Mithat Paşa valiliği sırasında Tuna Vilayeti için bir nüfus sayımı yaptırmıştır. Karpat, 1866-1873 yılları arasında gerçekleştirilen bu sayımı Osmanlı sayımları içerisinde en kapsamlısı olarak zikretmektedir. Bu sayımda, hanelerdeki kişi sayısı ve yaşları, medeni durumları, meslekleri, mal varlıkları ve kira gelirleri tespit edilmiştir. Sayım sonucunda ilk defa sayılan kişilere Tezkere-i Osmaniye verilmiştir¹².

1864 ve 1871 tarihlerinde vilayet idaresini yeniden düzenleyen nizamnameler vilayet teşkilatlarında bazı değişiklikler meydana getirmiştir. Bunun yanında yapılan göçlerle de nüfusun yapısında değişiklikler olmuştur. Bu durum yeni bir kayıt sistemini zorunlu kılmıştır. Bu kayıt sistemini sağlama hususunda Şûrâ-yı Devlet'ten çalışma yapması istenmiş ve ilgili kurul da 1874 tarihinde sayıma esas teşkil etmek üzere üç nizamname¹³ hazırlamış ve bunlar Abdülaziz tarafından onaylanmıştır. Ancak kendisinin tahttan indirilmesi ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlaması üzerine sayım hayata geçirilememiş ve savaş sonunda yaşanan göç ve benzeri olaylar sayımın yapılmasını engellemiştir. Savaş sonrasında sayım tekrar gündeme gelmiş ve Şûrâ-yı Devletçe 1874 tarihli nizamnameler de dikkate alınarak Sicill-i Nüfus Nizamnamesi hazırlanmış ve padişahın 1881'de onayından sonra yürürlüğe girmiştir. Sayım 1882'de başlamış, 1890 yılında sonuçlanmış ve sonuçları da 1893'te açıklanmıştır. Bu sayımın en önemli özelliği kadınların da sayıma dâhil edilmesi ve sayılan kişilere *Nüfus Tezkeresi* verilmesi idi¹⁴. Karpat 1893 yılında yayınlanan nüfus sayım sonuçlarının %2 ile %5 arasındaki bir hata payı ile XIX. yüzyılın en güvenilir rakamları olduğunu belirtmektedir¹⁵.

¹⁰ Ubicini 1998, s.34, 36.

¹¹ Karpat 2010, s.81-83.

¹² Karpat 2010, s.79-80.

¹³ Bu nizamnamelerdeki genel hükümler için bkz. Karpat 2010, s.93-96.

¹⁴ Akbayar 1985, s.1240-41.

¹⁵ Karpat 2010, s.106-107.

Manisa Medreseleri Nüfus Yoklama Defteri

1881 tarihli nizamname 1900 ve 1902 yıllarında çıkarılan ek nizamnamelerle daha da geliştirilmiştir. 1903/4 yılında başlanan sayım 1905/6 yılında tamamlanmıştır. Karpat, 1905/6 yılına ait olduğunu ve 1906/7 yılında derlendiğini tahmin ettiği 59 sayfalık tarihsiz bir deftere göre, belirtilen tarihte Osmanlı nüfusunu 20.884.630 olarak vermektedir¹⁶. 1905/6 sayım sonuçlarının nüfus idarelerinde güncellenmesi sonucu oluşturulan istatistiklere göre ise 1914 yılında Osmanlı nüfusu 18.520.016'dır¹⁷.

B. Manisa Nüfusu

Yukarıda farklı tarihlerde Osmanlı nüfusuna ilişkin bilgiler verilmiştir. Peki bu yıllarda Manisa sancağının nüfusu ne kadardı? Bu hususta bazı kaynaklarda, XIX. yüzyıl öncesi Manisa nüfusuna dair kaynaklarda tahminî rakamlar verilmiştir. Bu rakamlara göre Manisa nüfusu 1531'de 6.496, 1575'te 8.245, 1660'da 18.000, 1671'de 20.000, 1575-1576 yıllarında 7.000-8.000, 1892-94 yıllarında 35 000 civarındadır¹⁸. Bu nüfus bilgilerinden başka Nejdet Bilgi'nin Ceride Nezareti defterlerine dayalı olarak Manisa ve kazalarının 1835 ve 1842 yıllarındaki nüfusunu ortaya koyan çalışmaları bulunmaktadır. Bu çalışmaların ilkinde göre 1835 yılında Saruhan sancağında 68.498'i Müslim, 13.349'u gayrimüslim olmak üzere toplam 81.847 erkek nüfus vardı. Sancağın bu genel nüfusu yanında aynı tarihte Manisa kazasında 12.884 erkek yaşamaktaydı. 1835 tarihli sayımda Manisa kazasındaki 19 han, 2 oda, 29 medrese ve kahvehanelerde barınan bekâr nüfus da sayılarak bu rakama dâhil edilmiştir¹⁹.

1842 yılında ise Saruhan sancağının erkek nüfusu 60.021'i Müslim ve 14.456'sı gayrimüslim olmak üzere toplam 74.447'dir. Aynı dönemde Manisa şehrinin nüfusu 5.581 hanede 11.630'dur. Bunlara 23 medresede ve 16 handa yaşayan nüfus da dâhildir. Bunlar dışında Manisa'da, mahalle ve yaşadığı mekân belirtilmeyen "perakende bekârân" olarak kaydedilen kişiler de bulunmaktadır²⁰.

C. Manisa Medreseleri Nüfus Yoklama Defteri

1831 yılı nüfus sayımının tamamlanmasından sonra yapılan sayımlar nüfus yoklamaları şeklinde cereyan etmiştir. Bu yoklamaların ilk önce üç ayda

¹⁶ Karpat 2010, s.103-104, 110-11, 334-355.

¹⁷ Karpat 2010, s.356-399.

¹⁸ Behar 2003, s.7, 16, 44.

¹⁹ Bilgi 1999, s.253, 256.

²⁰ Bilgi 2001, s.92, 94.

bir yapılması düşünülmüş ise de, zorluğu karşısında altı ayda bir yapılmasına karar verilmiştir. Bu yoklamaların maksadı bir önceki sayıya kıyasen meydana gelen değişiklikleri tespit etmekten ibaret idi. Nüfus yoklamaları tamamlandıktan sonra kaleme alınan defterin bir sureti mahallin mahkemesinde bırakılmış, asıl defter mühürlenerek İstanbul'a gönderilmiştir²¹. Araştırmamıza konu olan defterin de bu türden bir yoklama defteri olduğu ve bu sebepten Manisa kadı sicilleri arasında yer aldığını düşünmekteyiz.

Defterin kapağının ve ilk sayfasının bulunmaması defteri isimlendirmekte ve tarihlendirmekte zorluk teşkil etmektedir. Defterde yer alan nüfus bilgileri 1834 ile 1840 yılları arasında kapsamaktadır. Deftere kaydedilen kişilerle ilgili yapılan işlemlerin en erken tarihi 7 Muharrem 1250/16 Mayıs 1834 en geç tarihi ise 13 Şaban 1256/10 Ekim 1840'dır. Bunlardan ilki 55 yaşındaki Bozulgelli Abdullah Efendi'ye²², ikincisi Belen karyeli 60 yaşındaki Hacı Mehmed Efendi'ye²³ aittir. Bu şahıslardan Abdullah Efendi'nin 16 Mayıs 1834'te İbrahim Çelebi Medresesi'nden Hamza Efendi Medresesi'ne nakledildiği, Hacı Mehmed Efendi'nin ise 10 Ekim 1840'da kaydı silinerek köyüne gittiği belirtilmiştir. Bu bilgilere dayanarak bu defteri 1840 tarihli Manisa medreseleri nüfus yoklama defteri kabul etmek mümkün görülmektedir. Defterdeki bilgilerin tamamı göz önüne alındığında medreselerde öğrencilerin yanında değişik amaçlarla şehirde bulunan farklı yaşlardaki kişilerin de barındığını söylemek mümkündür.

1. Nüfus Yoklama Defterinde İsmi Geçen Medreseler ve Buralarda Barınan Kişilerin Sayısı

Ele aldığımız defterdeki bilgiler, 1840 tarihinde Manisa medreselerinin adlarını, buldukları yerleri ve buralarda barınan kişi sayısını tespiti imkân vermektedir. Defterdeki bilgilere göre belirtilen tarihte Manisa merkezde 30 medrese bulunmaktadır. Bu medreselerde toplam 290 kişi barınmaktadır. Ele aldığımız defter dışında, Nejdet Bilgi'nin makalelerinde Manisa merkezdeki medreseler ile buralarda yaşayan bekârların sayısı ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Yine ele aldığımız döneme uzak olsa da maarif salnamelerinde de Manisa merkezdeki medreseler ile buralarda öğrenim gören öğrenci sayısına ilişkin bilgiler verilmiştir. Belirttiğimiz bu çalışmalarda verilen bilgilerin daha anlaşılır olması için Manisa medreselerinin adları buralarda okuyan/barınan kişi sayısı aşağıda tablo halinde verilmiştir.

²¹ Aydın 1990, s.93, 96.

²² MŞS., s.278, 86.

²³ MŞS., s.278, 49.

Manisa Medreseleri Nüfus Yoklama Defteri

Tablo-1 Manisa Medreseleri ve Bu Medreselerde Okuyan/Barınan Kişi Sayısı

1835 Yılında Manisa Medreseleri	Barınan Erkek Nüfus Sayısı ²⁴ (Müsin)	1840 Nüfus Yoklama Defterindeki Medreseler ²⁵	Barınan Kişi Sayısı	1842 Yılı Manisa Medreseleri ²⁶	Barınan Bekâr İslam Nüfusu	1317/1901 Yılı Maarif Salnamesi'nde İsmi Geçen Medreseler ve Buldukları Mahaller ²⁷	Öğrenci Sayısı
Medrese-i Hânkâh-ı Sultaniye	3	Muhtemelen Medrese-i Hânkâh-ı Sultaniye (silik) ²⁸	7	Hânkâh-ı der-Câmi-i Sultaniye	5	Sultan Dış Medresesi	21
Medrese-i Çaçnigir	13	Muhtemelen Medrese-i Çaçnigir? (Silik)	28	Çaçnigir	22	Çaçnigir	26
Medrese-i der-Câmi-i Derviş Ağa	3	Medrese-i der-Câmi-i Derviş Ağa	3	Derviş Ağa	2	Derviş Ali	3
Medrese-i Tekke	10	Medrese-i Tekye	12	Tekke Medresesi	6	Tekye, Danişmend Halil Mah.	15
Medrese-i Hüsrev Ağa	3	Medrese-i Hüsrev Ağa	9	Hüsrev Ağa	10	Hüsrev Ağa	21
Medrese-i Veled Beğ Nâm-ı Diğer Hindistân	4	Medrese-i Veled Beğ Nâm-ı Diğer Hindistânî	8	Hindistan	9	Hindistâniye, Danişmend Halil	18
Medrese-i Câmi-i Türbe	2	Medrese-i Câmi-i Türbe	5	Türbe	6	Türbe Câmi	6
Medrese-i Hâtuniye-i Atfık	6	Medrese-i Hâtuniye-i Atfık	16	Hâtuniye-i Atfık	9		
Medrese-i Ditrek Oğlu Câmi-i Hâtuniye	8	Medrese-i Ditrek Oğlu	18	Ditrek Oğlu	8	Sinan Bey	32
Medrese-i Boğmaklızâde der-kurb-i Hâtuniye	4	Medrese-i Boğmaklızâde	3	Boğmaklı-zâde	3		

²⁴ Bilgi 1999, s.259.

²⁵ Bu sütunda yer alan bilgiler 278 numaralı Manisa Şer'iyeye sicilindeki bilgilere göre hazırlanmıştır.

²⁶ Bilgi 2001, s.96, 97.

²⁷ Salname-i Nezâreti-i Maârif-i Umûmiye, 1316, 898-900.

²⁸ Bu medresenin adı okunamamakla birlikte tablonun diğer sütunlarında yer alan medrese adları defterde yer alan medrese adları ile eşleşmiş ve geriye Medrese-i Hânkâh-ı Sultaniye kalmıştır. Silik olan medresenin adının Medrese-i Hânkâh-ı Sultaniye olduğu düşünülerek bu ad yazılmıştır. MŞŞ., 278, 5.

Medrese-i Kız Hoca der-kurb-i Mahalle-i Çapraslar-ı Kebîr	6	Medrese-i Kız Hoca der- Mahalle-i Çapraslar-ı Kebîr	16	Kız Hoca	21	Kız Hoca, Çapras-ı Çağız!	-
Medrese-i Murâdiye İç Dâire	8	Medrese-i Murâdiye İç Dâire	17	Murâdiye İç Dâire	7	Murâdiye İç Medresesi	21
Medrese-i Hânkâh der- Câmî-i Murâdiye	12	Medrese-i Hânkâh der-Câmî-i Murâdiye	13	Hânkâh-ı der-Câmî-i Murâdiye	5	Murâdiye Dış Medresesi	31
Medrese-i Sultâniye İç Dâire	5	Medrese-i Sultâniye İç Dâire	16	İç Dâire Câmî-i Sultâniye	13	Sultan İç Medrese	18
Medrese-i Alay Beyi	4	Medrese-i Alay Beyi	7	Alay Beyi	5	Alay Beyi	25
Medrese-i İbrahim Çelebi	5	Medrese-i İbrahim Çelebi	3	İbrahim Çelebi Medresesi	3	İbrahim Çelebi	9
Medrese-i Göktaşlı	2	Medrese-i Göktaşlı	3	Göktaşlı	11	Göktaşlı	4
Medrese-i Dilşikâr	1	Medrese-i Dilşikâr	4	Dilşikâr	3	Dilşikâr	44
Medrese-i Câmî-i Kebîr	1	Medrese-i Câmî-i Kebîr	1				
Medrese-i Esâdiye	4	Medrese-i Esâdiye	7	Esâdiye Medresesi	4	Esadiye	8
Medrese-i İhsâniye	9	Medrese-i İhsâniye	27	<i>İhsâniye ve Kara Yunus</i>	27	İhsâniye	20
Medrese-i Hamza Efendi der-Câmî-i Yeni	3	Medrese-i Hamza Efendi	8			Yeni Câmî, Yarhasanlar	
Medrese-i der-Câmî-i Ali Bey	4	Medrese-i der-Câmî-i Ali Bey	4				
Medrese-i İvâz Paşa	4	Medrese-i İvâz Paşa	2			İvaz Paşa	5
Medrese-i der-Câmî-i Mütesselim Ağa	5	Medrese-i der-Câmî-i Mütesselim Ağa	16	Mütesselim Ağa	6	Müsellim!	11
Medrese-i Kara Yunus	1	Medrese-i Kara Yunus	-	<i>İhsâniye ve Kara Yunus</i>	27	Kütük, Kara Yunus	6
Medrese-i Hayvan Pazarı	2	Medrese-i Hayvan Pazarı	1				
Medrese-i Der-Câmî-i Karaköy	3	Medrese-i Der-Câmî-i Karaköy	6				
Medrese-i Hacı Osman Ağa der-Mahalle-i Nişancı Paşa	3	Muhtemelen Medrese-i Hacı Osman Ağa der-Mahalle-i Nişancı Paşa ²⁹ (Silik)	21	Hacı Osman Ağa	11	Hacı Osman Ağa Nişancı Paşa Mah.	27

²⁹ Bu medresenin adının yazıldığı kısım silik olmasına rağmen medresenin bulunduğu yerle ilgili olarak “Medrese-i HacıPaşa” şeklindeki ifade eldeki diğer verilerle karşılaştırılmış ve bu medresenin Hacı Osman Ağa Medresesi olabileceği düşünülmüştür. MŞŞ., 278, 1

Manisa Medreseleri Nüfus Yoklama Defteri

		Medrese-i Hacı Hüseyin der-Mahalle-i Bölcek-i Atık	9	Hacı Hüseyin	8	İki Lüleli, Bölcek-i Atık	15
						Mustafa Efendi, Hatuniye Avlusunda	10
						İbrahim Efendi, Hatuniye Avlusu	5
						Hacı Abdullah Efendi	5
						Attar Hoca	13
						Lala Paşa, Nârlıca	-
						Tekye, Sultan Civarı	9
						Sarı Çam Karyesi	7
						Yund Dağı Yenice Karyesi	30
						Tabhâne, Danişmend Halil	-
Toplam 29 Medrese	Toplam 138	Toplam 30 Medrese	Toplam 290³⁰	Toplam 23 medrese	Toplam 204	Toplam 33 Medrese	Toplam 465

Tablodaki bilgiler, 1840 yılı nüfus yoklama defterindeki medreselerin 1835 yılına kıyasla Bölcek-i Atık mahallesinde yer alan Hacı Hüseyin Medresesi hariç aynı olduğunu göstermektedir. Medrese sayısındaki bu benzerliğe karşın medreselerde barınan kişi sayısında hayli farklılık bulunmaktadır. 1835 yılında 29 medresede 138 kişi barınırken 1840'da bu sayı 290'a ulaşmaktadır. Ancak bu 290 sayısı ölenler, firar edenler, memleketine, hacca ve askere gidenlerin nüfus toplamından düşülmemiş halidir. Bu kişiler de düşüldüğünde sayı 247'ye inmektedir. Medreselerde barınan kişi sayısı açısından 1835 yılı ile 1840 yılı arasında hayli fark olmasına rağmen 1840 ile 1842 yılı arasında bu fark azalmaktadır. 1842 yılı nüfus yoklamasında zikredilen medrese sayısının 1840 ve 1835 yılına göre hayli düştüğü görülmektedir. 1842 yılında 1840 yılına kıyasla yaklaşık yedi medresenin adına

³⁰Bu sayı, kaydı silinen, firar eden, vefat eden, hacca, askere giden ve nakledilenler de düşüldüğünde geriye 247 kalmaktadır.

rastlanmamaktadır. Ele aldığımız yoklama defterinde 1840 yılında kalabalık olan medreselerin İhsâniye, Çaçnigîr, Hatûniye-i Atfık, Ditrek Oğlu, Kız Hoca, Muradiye İç Dâire, Sultaniye İç Dâire, Mütesselim Ağa ve Hacı Osman Ağa medreseleri olduğu görölmektedir. Kara Yunus medresesinde barınan hiçbir kişi yoktur. Hayvan Pazarı ve Câmi-i Kebîr medreselerinde ise sadece birer kişi barınmaktadır. Tablonun son iki sütununda maarif salnamelerine göre Manisa medreseleri ile öğrenim gören öğrenci sayıları verilmiştir. Burada verilen medreselerden ikisi köylere diğerleri kaza merkezine aittir. Yine 1840 ve 1842 yıllarında mevcut olan bazı medreselerin 1901 yılında mevcut olmadığı onların yerine yeni medreselerin açıldığı görölmektedir. 1901 yılında 33 medresede barınan kişi sayısı 465'tir. Maarif salnamelerinde bu kişilerden öğrenci olarak bahsedilmiştir. Buna karşılık 1840 yılı yoklama defteri verilerine göre medreselerde barınan kişilerin büyük kısmının öğrenci olmadığını söylemek mümkündür. Aynı şeyi 1835 ve 1842 verileri için de söylemek mümkün gözökmektedir.

2. Medreselerde Barınan Kişilerin Yaşları

1831 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımının en büyük amacı askere elverişli erkek Müslüman nüfusla cizye verecek gayrimüslimlerin tespiti idi. Bunun için sayımı yapılan erkeklerin yaşlarının bilinmesi gerekiyordu. Yukarıda da işare ettiğimiz gibi, II. Mahmud bu hususu önemsiyor ve 14-40 yaş arasında askerliğe elverişli Müslüman erkeklerin isimlerinin yanına mim konulmasını istiyordu. Ancak incelediğimiz defterde bu türden bir işarete rastlanmamıştır. 1831 yılında Kütahya sancağının sayımı için görevlendirilen Hüsameddin Efendi tahriri kısa sürede tamamlamak için 8 yaşa kadar olan kişileri *asgar*, 8-10 yaş arasında olanları *sagîr*, 10-40 yaş arasında olanları *şabb-ı emred*, 40-60 yaş arasında olanları *sinn-i vusta* ve daha yukarı olanların *pîr* şeklinde tanımlanmasını istemiş ise de bu talep padişah tarafından kabul edilmemiřtir³¹. Bunun yerine herkesin yaşı adının altında belirtilmiştir. Manisa medreseleri nüfus yoklama defterinde de tahriri yapılan kişilerin yaşları adlarının altına yazılmıştır. Defterdeki bilgilere dayanarak aşağıdaki tabloda Manisa medreselerinde hangi yaştan kaç kişinin yaşadığı gösterilmiştir.

³¹ Aydın 1990, s.92.

Manisa Medreseleri Nüfus Yoklama Defteri

Tablo-2 Medreselerde Barınan Kişilerin Yaşlarına Göre Sayıları³²

Kişilerin Yaşları	Sayısı	Kişilerin Yaşları	Sayısı	Kişilerin Yaşları	Sayısı
4	1	20	34	34	1
8	5	21	1	35	5
9	3	22	11	40	5
10	4	23	3	45	5
11	2	24	2	50	8
12	16	25	33	52	1
13	9	27	4	55	1
14	3	28	1	60	5
15	40	29	3	62	1
16	7	30	22	65	2
17	13	31	1	70	2
18	12	32	2	Silikliği sebebiyle okunamayan	1
19	9	33	1	Yaşı yazılmayan	11
Deftere kayıtlı kişi sayısı: 290					

Tablodaki bilgiler 4 yaşından 70 yaşına kadar değişik yaş gruplarından kişilerin medreselerde barındığını göstermektedir. Kayıtlı 290 kişiden 45'inin (%15) yaşları 35'in üzerindedir. Yine 8 yaşından küçük 6 tane de çocuk medreselerde barınmaktadır. Medreselerde 50 yaşında olan 8 kişi bulunmaktadır. Bunlardan ikisi Hatuniye-i Atîk'te³³ ikisi Ditrek Oğlu'nda,³⁴ birer tanesi Sultaniye İç Dâire,³⁵ Alaybey,³⁶ İhsâniye³⁷ ve Mütesellim Ağa Medresesi'ne³⁸ kayıtlıdır. Yine yaşı 60 olarak belirtilen beş kişiden ikisi Muradiye İç Dâire'de³⁹, birer tanesi de İhsâniye⁴⁰, İvaz Paşa⁴¹ ve Derviş Ağa'da⁴² barınmaktadır. 65 yaşında olan iki kişiden biri Türbe⁴³ diğeri Mütesellim Ağa'ya,⁴⁴ 70 yaşında olan iki kişiden biri Hayvan Pazarı⁴⁵ ve diğeri de Karaköy Medresesi'nde⁴⁶ yaşamaktadır. Medreselerde barınan kişilerin

³² Bu tablo MŞS., 278 numaralı defterdeki verilere dayanarak hazırlanmıştır.

³³ MŞS., 278, 24.

³⁴ MŞS., 278, 28.

³⁵ MŞS., 278, 46.

³⁶ MŞS., 278, 49.

³⁷ MŞS., 278, 65.

³⁸ MŞS., 278, 73.

³⁹ MŞS., 278, 37.

⁴⁰ MŞS., 278, 65.

⁴¹ MŞS., 278, 71.

⁴² MŞS., 278, 82.

⁴³ MŞS., 278, 22.

⁴⁴ MŞS., 278, 73.

⁴⁵ MŞS., 278, 78.

⁴⁶ MŞS., 278, 80.

büyük kısmının dört yaş grubunda yoğunlaştığı görülmektedir. Medreselerde 15 yaşında 40 kişi, 20 yaşında 34 kişi, 25 yaşında 33 kişi ve 30 yaşında 22 kişi yaşamaktadır. Bu yaş grubundakilerin toplamı 129 olup bunlar medreselerde barınanların yaklaşık %45'ini oluşturmaktadır. Belli yaş gruplarında görülen bu fazlalık bu kişilerin öğrenci olabileceğini akla getirmekle birlikte bunu doğrulayacak bilgi elimizde bulunmamaktadır. Yine medreselerde barınanların %15'inin yaşlarının 35'in üzerinde olması bunlardan bir kısmının öğrenci olmayabileceğini akla getirmektedir. Deftere kayıtlı 11 kişinin yaşları hakkında ise bilgi verilmemiştir.

3. Medreselerde Barınan Kişilerin Fiziksel Özelliklerine İlişkin Bilgiler

Manisa medreselerine ait nüfus yoklama defterinde, deftere kayıtlı olan kişiler fiziksel özellikleri ile birlikte belirtilmiştir. Resmin olmadığı bir dönemde şahısları tanımaya yönelik bu tür nitelermelere gerek duyulmuştur. Tahrir esnasında gerek Müslim ve gerekse gayrimüslim nüfusun eşkâli bıyık, sakal ve boy, yani sarı, kara, az veya ter bıyıklı; ak, kara, sarı, kırca veya müzellef sakallı; uzun, orta uzunca veya kısa boylu olarak belirtilmiştir⁴⁷. Ele aldığımız deftere kayıtlı 290 kişi bulunmaktadır. Bu kişilerden 137'si (%47.2) uzun boylu, 80'i (%27.5) orta boylu, 29'u (%10) kısa boylu olarak belirtilmişlerdir. Geri kalan 44 kişinin (%15.1) fiziksel özelliğine dair bilgi verilmemiştir.

Uzun boylu olarak zikredilen 137 kişiden; 25'i uzunca boylu şâb, 10'u uzun boylu köse, 3'ü uzun boylu kara sakallı, 1'i uzun boylu, 13'ü uzun müzellef, 4'ü uzun müzellef sakallı, 5'i uzun kır sakallı, 29'u uzun boylu ter bıyıklı, 6'sı uzun sarı sakallı, 8'si uzun kumral sakallı, 2'si uzunca boylu kır sakallı, 1'i uzun kara bıyıklı, 2'si uzun az bıyıklı, 15'i uzun kara sakallı, 1'i uzun kır bıyıklı, 2'si uzun sakallı, 1'i uzun boylu ak sakallı, 1'i uzunca boylu kumral sakallı, 1'i uzunca boylu sarı kırca sakallı, 1'i uzun az sakallı, 1'i uzun sarı ter bıyıklı, 2'si uzunca boylu müzellef sakallı, 1'i uzun ahlak, 1'i uzunca kır sakallı, 2'si uzun ak sakallı olarak tanımlanmışlardır. Kısaca, bu 137 kişiden 67'si sakallı, 34'ü bıyıklı, 10'u köse ve 26'sı da sakalsız ve bıyiksizdir.

Orta boylu olduğu belirtilen kişi sayısı ise 80'dir. Bu kişilerden 5'i orta boylu kır sakallı, 12'si orta boylu kumral sakallı, 9'u orta boylu kara sakallı, 12'si orta boylu müzellef sakallı, 21'si orta şâb, 9'u orta ter bıyıklı, 4'ü orta boylu ter bıyıklı, 1'i orta boylu sarı benizli, 3'ü orta sarı sakallı, 2'si orta az bıyıklı, 1'i orta köse, 1'i orta boylu taze bıyıklı olarak belirtilmişlerdir. Orta

⁴⁷ Aydın 1990, s.96.

Manisa Medreseleri Nüfus Yoklama Defteri

boylular içerisinde toplamda 41 kişi sakallı, 16 kişi bıyıklı, 1 kişi köse, 1 kişi sarı benizli ve 21 kişi sakalsız ve bıyıksızdır.

Kısa boylu olduğu zikredilen kişi sayısı ise 29'dur. Bu kişilerden 3'ü kısa boylu köse, 1'i kısa boylu kara sakallı, 8'i kısa şâb, 5'i kısa boylu sarı sakallı, 4'ü kısa boylu müzellef sakallı, 3'ü kısa kumral sakallı, 3'ü kısa kır sakallı, 1'i kısa sarı bıyıklı, 1'i kısa sarı sakallı olarak nitelendirilmişlerdir. Kısa boylu bu 29 kişinin ise 17'si sakallı, 2'si köse, 1'i bıyıklı, 8'i sakalsız ve bıyıksızdır.

Yukarıdaki bilgilere göre deftere kayıtlı 290 kişiden 125'inin (%43) sakallı, 51'inin (%17.5) bıyıklı, 14'ünün (%4.8) köse olduğu görülmektedir. Bu bilgiler, Osmanlı döneminde sakal ve bıyığın kişileri tanımlamada kullanılan önemli bir özellik olduğunu göstermektedir.

4. Medreselerde Barınan Kişilerin Memleketleri veya Geldikleri Yerler

Manisa medreseleri nüfus yoklama defterindeki bazı bilgiler buralarda barınan kişilerin memleketleri ile ilgili bazı tahminler yapmamıza imkân vermektedir. Bazı şahıslar hakkında bilgi verilirken adlarının başına lakap olarak memleketleri de belirtilmiştir. Yine medreseye yerleştirilen kişilerin tezkere bilgileri onların geldikleri yerler hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Defterde şahısların adları "Moralı Molla Tahir,⁴⁸ Bozkırlı Molla İbrahim⁴⁹, Erzurumlu Molla Mehmed bin Mehmed"⁵⁰ şeklinde verilmiştir. Kişilerin geldikleri yerlerle ilgili olarak da, "Birgi'den vârid 27 Rebiülâhir 1250,⁵¹ Nif kazasından vârid 29 Muharrem 1254,⁵² ve Değirmendere karyesinden bâ-tezkere vârid 19 Receb 1254"⁵³ şeklinde tezkere bilgileri bulunmaktadır. Tezkere bilgilerine bakarak o kişilerin tam olarak memleketlerini belirleme imkânı olmasa da nereden gelerek medrese odalarına yerleştikleri tespit edilebilmektedir. Ancak deftere kayıtlı kişilerin hepsi hakkında belirtilen türden bilgiler bulunmamaktadır.

Aşağıda, defterdeki verilere göre medreselerde barınan kişilerin geldikleri yerler ve memleketleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler verilirken önce Manisa mahallelerinden, kazalarından ve köylerinden, daha sonra diğer vilayet,

⁴⁸ MŞS., 278, 37.

⁴⁹ MŞS., 278, 28.

⁵⁰ MŞS., 278, 74.

⁵¹ MŞS., 278, 45.

⁵² MŞS., 278, 73.

⁵³ MŞS., 278, 63.

sancak, kaza, köy ve adalardan gelenler zikredilmiştir. Bu yerleşim yerleri zikredilirken buralardan gelen kişilerin sayısı parantez içinde verilmiştir.

Manisa mahallelerinden gelenler: Deveciyan mahallesi (1), Sakalar mahallesi (1), Alaybeğ mahallesi (1), Seyidli (Seydî) mahallesi (2), Yarhasanlar mahallesi (1), Ayn-ı Ali mahallesi (1), Lala Paşa mahallesi (1), Bektaş-ı Sagîr mahallesi (1) ve Dilşikar mahallesi (1).

Manisa kazalarından gelenler: Adala (3), Akhisar (1), Kırkağaç (4), Kula (3), Gördüs (3), Sart (Tekyeli köyü) (1), Borlu (2), Demirci (3) (biri Ahadlar köyünden), Kasaba (2), Soma (3) (biri Karacahavlu köyünden), Karacahisar, Alaşehir (2).

Manisa köylerinden gelenler: Ahadlar (2) (biri Havazâde kesiminden), Ali Beğli (1), Arablı Aşireti (2), Arabacı Aşireti (5), Arabacıboz (1), Asmacık (3), Atçılar (1), Aydınlar (2), Bargir (2), Belen (1), Çukur (1), Dazyurt (1), Değirmendere (2), Dellakler (3), Erkeşli (1), Gökçe (3), İsmaili (1), Kalabak kesiminden (2), Kızılcalı (1), Pınar (1), Sakallı (2), Sancaklı Aşireti (4), Sarı Nasuhlar (1), Seklik (3), Recebli (3), Süngüller (3) (biri Manisa Recepli kesiminden), Mamaklı (1), Muslu (1), Örencik (2), Yağcılar kesiminden (1). Akkilise (1), Güllü Derbendi (1), Uluboz (1), Bozalan (1), Helvacı (2), Doğa (1), İmam (1). Bunlar yanında ismi belirtilemeyen iki köyün hangi kazaya ait olduğu tespit edilememiştir.

Manisa dışındaki sancak ve kazalardan gelenler: Alaiye (5), Amasya (1), Asitane (5) (Biri Harputlu bir diğeri Tokat lâkaplı), Atranaz kazası (1) (Bursa Orhaneli), Balyanbolu Kazası (1), Bergama (4) (bunlardan biri Poyracık diğeri Örenli), Birgi (1), Bozkır (Konya Karaman) (21), Bozeyük(3), Buldan (1), Burdur (1), Bursa (1), Burunabâd (Bornova) (1), Çarşamba (1), Dağlı (8), Edirne (2), Edremit (1), Erzurum (2), Gelenbe (1), Harput (2), Isparta (1), İçil (1), İskenderiye (2), Karaağaç (1), Karaağaç Gölhisar (Acıpayam) kazası Bazir köyü (1), Karaburun (Erzurum lakaplı) (1), Karacasu (Aydın) (1) Kal'a-i Sultâniye (1), Kıbrıs (1), Kırşehir (1), Kızanlık (1), Konya (1), Lazkiye (Denizli) (1), Marulya Kazası (Antalya Akseki) (1), Menemen (8) (altısı Mir-Alemli, biri Hasanlar köyünden, biri Bozulganlı köyünden), Mısır (1), Midilli (1) (Mısırî lakaplı), Mora (3), Nif (2) (biri Armudlu Köyünden), Ödemiş (2) (Biri Balyanbolu lakaplı), Rodos (Aydınlı lakaplı) (1), Sakız (1), Simav (1), Sındırgı (1), Söke (1), Tarsus (1), Tavaslı (1), Tokat (1), Urfa (1), Yalvaç (1) ve Yenipazar (1) (Aydın Bozdoğan).

Yukarıdaki bilgiler, medreselerde kayıtlı kişilerin büyük kısmının Manisa kaza merkezinden olmadığını göstermektedir. Bu kişilerden 93 kişinin adında

Manisa Medreseleri Nüfus Yoklama Defteri

veya tezkeresinde onun Manisa mahalle, kaza ve köylerinden olduğunu veya buralardan geldiğini gösteren bilgiler bulunmaktadır. Manisa dışından da pek çok kişi medreselerde kalmaktadır. Bu kişilerin sayısı 106 civarındadır. Bu sayının Manisalılarından fazla olduğu görülmektedir. Manisa dışından olup medreselerde barınan kişiler arasında Bozkırlı yani Konya Karamanlı (21) olanların sayıca hayli fazla olduğu görülmektedir. Bunun yanında, Erzurum, Urfa, Amasya, Konya, Çanakkale, Tokat, Bursa, Denizli, İstanbul, Mora, Kıbrıs ve Midilli gibi Osmanlı'nın değişik coğrafi bölgelerinden kişilerin öğrenci olarak veya başka amaçlarla gelip medrese odalarında kaldığı görülmektedir.

5. Yoklama Defterindeki Nüfusla İlgili Vukuât Kayıtları

Nüfus yoklama defterlerinde kayıtlı kişilerle ilgili meydana gelen değişiklikler defterlere işlenmiştir. Meydana gelen bu değişiklikler “fevt”, “reft”, “nakil”, “kaydı terkîn”, “hacca reft” ve “hurûç” gibi ifadelerle belirtilmiştir. Kayıtlarda, Kız Hoca Medresesi’ne kayıtlı 20 yaşındaki Receblili Molla İsmail’in *fevt* olduğu,⁵⁴ 15 Şubat 1835’te Kasaba’dan vârid olup Ditrekoğlu Medresesi’ne kayıtlı 16 yaşındaki Kasabalı Molla İbrâhim’in Redif Asâkir-i Mansûreye *reft* olduğu,⁵⁵ Murâdiye İç Dâire’ye kayıtlı Moralı Hâfız Mustafa’nın 23 Mayıs 1840 tarihinde *kaydı terkîn* ile İbrahim Çelebi’ye *nakl* olunduğu⁵⁶, 17 Haziran 1838 tarihli Âsitâne tezkeresi ile vârid olup Murâdiye İç Dâire’ye kayıtlı 25 yaşındaki Derviş Mehmed’in *kaydı terkîn* ile 16 Mayıs 1839’da *hacca reft* olduğu,⁵⁷ Karaköy Medresesi’ne kayıtlı 15 yaşındaki Seklik karyeli Molla Hüseyin’in dâireden *hurûç* edip ahara hâdim olduğu⁵⁸ ve Mütessellim Ağa Medresesi’ne kayıtlı 17 yaşındaki Kalabalı Molla Şerif’in *firâr* ettiği⁵⁹ şeklinde bilgiler verilmiştir. Defterde yukarıda örneklerini verdiğimiz türden birçok kayıt bulunmaktadır. Bu tür bilgilere dair kayıtların sayısı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

⁵⁴ MŞS., 278, 33.

⁵⁵ MŞS., 278, 28 .

⁵⁶ MŞS., 278, 37.

⁵⁷ MŞS., 278, 37.

⁵⁸ MŞS., 278, 80.

⁵⁹ MŞS., 278, 73 Firâr kaydı düşülen beş kişinin tamamı Mütessellim Ağa Medresesine kayıtlı olup, bunlar 50 yaşında Erzurumlu Molla Sâdık, 65 yaşında Bursalı Molla Hasan, 20 yaşında Dağlı Molla Hüseyin ve silikliği sebebiyle ismi okunamayan 25 yaşındaki bir şahıstır. Defterde bu kişilerin firar ettikleri tarihe ilişkin bilgi verilmemiştir.

Tablo-3 Manisa Medreseleri Nüfus Yoklama Defterindeki Vukuât Kayıtları

Nüfus Yoklama Defterindeki Medreseler ⁶⁰	Barınan Kişi Sayısı	Vefat	Kayıt Silinen	Hacca Giden	Askere Giden	Nakil Edilen	Fırar Eden	Geride Kalan
Muhtemelen Medrese-i Hânkâh-ı Sultaniye (silik)	7							7
Muhtemelen Medrese-i Çaşnigir? (Silik)	28		2					26
Derviş Ağa	3							3
Tekye	12							12
Hüsrev Ağa	9		1	1				7
Veled Beğ Nâm-ı Diğer Hindistânî	8	2						6
Câmi-i Türbe	5							5
Hâtuniye-i Atık	16		2					14
Ditrek Oğlu	18	1	1		1			15
Boğmaklızâde	3							3
Kız Hoca	16	2	1					13
Murâdiye İç Dâire	17		1	1		1		14
Hânkâh der-Câmi-i Murâdiye	13							13
Sultâniye İç Dâire	16	2						14
Alay Beyi	7		4					3
İbrahim Çelebi	3							3
Göktaşlı	3			2		1		-
Dilşikâr	4		2					2
Câmi-i Kebir	1							1
Esâdiye	7							7
İhsâniye	27		1					26
Hamza Efendi	8					1		7
Ali Bey	4							4
İvâz Paşa	2							2
Mütesellim Ağa	16	1					5	10
Kara Yunus	-							
Hayvan Pazarı	1							1
Karaköy	6	1	2					3
Muhtemelen Medrese-i Hacı Osman Ağa der-Mahalle-i Nişancı Paşa (Silik)	21	2						19
Hacı Hüseyin der-Mahalle-i Bölçek-i Atık	9	2						7
Toplam 30 medrese’de barınan toplam kişi sayısı	290	13	17	4	1	3	5	247

Manisa medreselerinde barınan kişilerle ilgi vukuâtları değerlendirebilmek için medreselerde kayıtlı kişilerin sayısının bilinmesine ihtiyaç vardır. Bunun için öncelikle yukarıdaki tablonun soldan birinci sütununa yoklama defterine kayıtlı medreselerin adları, ikinci sütuna da bu medreselere

⁶⁰Bu sütunda yer alan bilgiler 278 numaralı Manisa şer’iyye sicilindeki bilgilere göre hazırlanmıştır.

Manisa Medreseleri Nüfus Yoklama Defteri

kayıtlı kişi sayısı verilmiştir. Diğer sütunlara ise meydana gelen vukuât sayıları yazılmış ve bunların toplamı medreselere kayıtlı kişilerin sayısından çıkarılarak elde edilen sayı en sağ sütuna yazılmıştır. Tablonun en sağındaki sütunda yer alan sayıların toplamı 247'dir. Bunun 1840 yılında Manisa medreselerinde barınan kişi sayısı olduğu düşüncesindeyiz. Tablodaki bilgiler, meydana gelen vukuâtın türünün en fazla kaydı silinerek memleketine gidenlere, daha sonra vefat edenlere ait olduğunu göstermektedir.

Defterde şahıslarla ilgili olarak tabloda belirtmediğimiz türden de bazı kayıtlara rastlanmıştır. Bunlar kişilerin medreselere nasıl kayıt yaptırdığına dair verilen bilgilerdir. Bu bilgiler içerisinde, 30 yaşındaki Genç İbrahim Efendi'nin *tard* kaydı ile Muradiye İç Dâire'ye *vârid* olduğu ve 19 Temmuz 1839 tarihinde Müftü Efendi *kefâleti* ile kayd olunduğu,⁶¹ 50 yaşındaki Atranoz kazasından Derviş Mehmed'in müderrisi *kefâleti* ile 24 Temmuz 1839 tarihinde Sultâniye İç Daire'ye kaydedildiği⁶² ve 25 yaşındaki Karaca Hisarlı Molla Mehmed bin Hacı Mehmed'in elinde olan vilayet tezkeresini zâyi etmesi sebebiyle müderrisi *kefâleti* ile 22 Haziran 1838'de İbrahim Çelebi Medresesi'ne kaydının yapıldığı⁶³ yer almaktadır. Aslında eskiden de sağlam kefil bulmadan medreselere kayıt yaptırılmaması yönünde uygulamalar vardı. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sağlam kefil bulmadan öğrencilerin medreselere kabul edilmemesi yönünde yöneticilere ve müderrislere sık sık tembihler yapılıyordu⁶⁴. Yine 1206 yılında İstanbul medreselerinde gerçekleştirilen sayımın gerekçeleri içerisinde kefilsiz kişilerin medreselerde barınması yer alıyordu. Bu sayımın gerekçesi “Âsitâne-i aliye ve havâlisinde bilâ kefil başiboş ve serseri makulesi mechûlü'l-ahval kimesnelerin *tard* ve ref'leri kaide-i kadîmeden iken müddet-i vâfireden berü bu husûsa adem-i riâyetten nâşi” şeklinde belirtilmiş ve talebe olmayan ve sağlam kefil bulmayanların medreselerde barınamayacakları belirtilmiştir⁶⁵. Manisa medreseleri yoklama defterindeki bu türden kayıtlar da eskiden beri var olan kefil bulma usulünün Manisa medreselerinde de uygulandığını göstermektedir.

6. Medreseler Arası Nüfus Hareketliliği

Nüfus yoklama defterinde, medreselerde barınan bazı kişilerin kaydının terkin edilerek köylerine, kazalarına ve şehirlerine gittiği belirtilmiştir. Hangi nedenlerle gerçekleştiği hakkında bilgi verilmese de, Manisa medreselerinde

⁶¹ MŞS., 278, 38.

⁶² MŞS., 278, 46.

⁶³ MŞS., 278, 53.

⁶⁴ Akdağ 1949,s. 373, 376, 383.

⁶⁵ Kütükoğlu 2000, s.26.

barınan bazı kişilerin zaman zaman bir medreseden diğer bir medreseye gittiği görülmektedir. Buna örnek vermek gerekirse, 22 yaşındaki Hamza Oğlu Ahmed'in Muradiye İç Dâire'ye 1835 yılında Mütesellim Ağa'dan⁶⁶ ve 18 yaşındaki Gördüslü Molla Ali'nin Derviş Ağa Medresesi'ne 14 Mayıs 1838 yılında Murâdiye İç Dâire'den *vârid* olduğu⁶⁷ belirtilmiştir. Medreseler arasında meydana gelen bu hareketlilik 1834 ile 1840 yılları arasında gerçekleşmiştir. Defterde bu hareketlilikle ilgi pek çok örnek bulunmakla birlikte bunların hepsini burada zikretme imkânı yoktur. Bunun yerine bir medreseden diğer medreselere giden kişi sayısı ile diğer medreselerden bir medreseye gelen kişi sayısı tabloda verilerek bu hareketlilik ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tablo-4 Medreseler Arasında Meydana Gelen Nüfus Hareketliliği

Medrese Adı	Giden Sayısı	Gelen Sayısı	Medrese Adı	Giden Sayısı	Gelen Sayısı
Göktaşlı Medresesi	2		Hatuniye Medresesi	1	9
Tekye Medresesi	5		İbrahim Çelebi Medresesi	6	1
Hânkâh-ı Muradiye	2		İhsâniye Medresesi	1	3
Hüsrev Ağa Medresesi	1		Esâdiye Medresesi	1	
Murâdiye İç Dâire	5		Karaköy Câmî Medresesi	1	3
Çaşnigir Medresesi	4	4	Çarşı Medresesi		1
Ditrekoğlu Medresesi	7	3	Sultaniye İç Dâire		2
Dilşikâr Medresesi	3		Mütesellim Ağa		6
Osman Ağa Medresesi	2		Medrese-i Hacı Hüseyin der-mahalle-i Bölücek-i Atık		1
Ali Beğ Medresesi	1	2	Kız Hoca Medresesi		4
Derviş Ağa Medresesi	2	2	Hindistâniye Medresesi		1
Kara Yunus Medresesi	1		Hamza Efendi Medresesi		1

Yukarıdaki tabloya göre, Çarşı, Sultaniye İç Dâire, Mütesellim Ağa, Hacı Hüseyin, Kız Hoca, Hindistâniye, Hamza Efendi gibi medreselere başka medreselerden öğrenci gelirken buralardan diğerlerine herhangi bir öğrenci gitmemiştir. Yine Göktaşlı, Tekye, Hânkâh-ı Muradiye, Hüsrev Ağa, Murâdiye İç Dâire, Dilşikâr, Osman Ağa, Kara Yunus ve Esâdiye gibi medreselerden diğerlerine gidenler olduğu halde, belirtilen medreselere diğerlerinden herhangi bir nüfus gelmemiştir. Bunların dışındaki medreseler arasında herhangi bir nüfus hareketliliğinin olmadığı görülmektedir. Nüfus yoklama defterine kayıtlı 30 medreseden 25'inde gelen-giden yönünde az veya çok bir nüfus hareketliliği olmuştur. En fazla hareketlilik Hatuniye, Çaşnigir, Ditrekoğlu, İbrahim Çelebi ve Mütesellim Ağa medreselerinde yaşanmıştır.

⁶⁶ MŞS., 278, 37.

⁶⁷ MŞS., 278, 82.

Sonuç

Bir yerleşim yerinde yaşayan kişiler sadece o şehir veya kazanın mahalle ve köylerinde yaşayan kişilerden oluşmamaktadır. Öğrenim görmek, ticaret yapmak, çalışmak veya başka nedenlerle o şehre gelen kişiler de o yerleşim yerinin nüfusunu oluşturmaktadır. Osmanlı döneminde belirtilen amaçlar için bir şehre gelen kişiler medrese hücrelerinde, bekâr odalarında, hanlarda veya kahvehane gibi yerlerde yatıp kalkarlardı. Osmanlı döneminde XIX. yüzyılda yapılan nüfus sayımlarında/yoklamalarında bu türden yerlerde kalan kişiler de sayıma/yoklamaya dâhil edilmişlerdir. Araştırmamıza kaynaklık eden defter de Manisa medreselerinde barınan kişilerin nüfusuna ait bir yoklama defteridir. Bu defterde yer alan bilgiler bize, kaza merkezinde 30 tane medrese bulunduğunu, buralarda farklı sayılarda öğrenci/kişi yaşadığını, bunların yaşlarının 4 ile 70 arasında değiştiğini, zaman zaman bazı kişilerin medreselerden ayrıldığını, bazen de başka bir medreseye nakledildiğini göstermektedir. Kısaca medreseler arasında bir nüfus dolaşımı söz konusudur. Medreselerde barınan kişilerin yaşları ve öğrenci sayıları göz önüne alındığında, artık medreselerin tam olarak eğitim öğretim yapılan kurumlar olmaktan çıktığı anlamını çıkarmak mümkün gözükmemektedir. Medreseler bu amaçtan uzaklaşmış olmalı ki, bazıları boşalmış ya da çok az bir öğrencisi kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin iki temel eğitim kurumundan medreselere en büyük yerleşim biriminden en küçüğüne kadar hemen hemen her yerde medreseye rastlamak mümkündür. Bu medreselere genelde medresenin bulunduğu mahalden veya yakın çevresindeki yerleşim yerlerinden öğrenciler gelirdi. Ancak bazen uzak şehir ve kazalardan da gelip okuyan kişiler olurdu. Manisa medreselerinde de barınan kişilerin yarısından fazlasının dışarıdan gelen kişiler olduğu görülmektedir. Manisa medreseleri ile ilgili olarak hazırlanan bu nüfus yoklama defteri, devletin han, medrese, bekâr odası gibi geçici iskân yerlerinde barınan kişilerin sayısını ve bu sayıda zamanla meydana gelen değişikliği bilmek istediğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Akbayar 1985 Nuri Akbayar, “Tanzimat’tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, 5, İstanbul İletişim Yayınları, s.1238-1248.
- Akdağ 1949 Mustafa Akdağ, “Medreseli İsyanları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, II/1-4, s.361-381.
- Aydın 1989 Mahir Aydın, “Sultan II. Mahmud Devrinde Yapılan Nüfus Tahrirleri”, *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, 28-30 Haziran 1989, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, s.81-106.
- Barkan 1940 Ömer L. Barkan, “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri (1)”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.23, Sa: 1-2, s.20-59.
- Barkan 1953 Ömer L. Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Devleti”, X, 1-26.
- Behar 2003 Cem Behar (Haz), *Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Türkiye’nin Nüfusu 1500-1927*, Tarihi İstatistikler Dizisi, 2, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, Ankara.
- Bilgi 1999 Nejdet Bilgi, “Tanzimat Öncesi ve Sonrasında Saruhan Sancağı’nda Nüfus”, *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, Beta Basım Yayın, İzmir, s.249-290.
- Bilgi 2001 Nejdet Bilgi, “1842 Yılında Saruhan Sancağı’nın Nüfusu ve İdari Bölünüşü”, *Manisa Araştırmaları I*, Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi, Manisa, s.87-123.
- Çavdar 1999 Tevfik Çavdar, “Osmanlı Döneminde Nüfus Bilgileri”, *Osmanlı*, C.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.551-557.
- Emecen 2007 Feridun M. Emecen, “Kayacık Kazası Avarız Defteri”, *Tarihin İçinde Manisa*, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları 1, Manisa, s.229-240.
- İnalcık 2003 Halil İnalcık, “Tarihi İstatistikler Dizisi Başlarken”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Türkiye’nin Nüfusu 1500-1927*, Tarihi İstatistikler Dizisi C. 2 (Haz. Cem Behar), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, IX-XI, Ankara.

Manisa Medreseleri Nüfus Yoklama Defteri

- Karal 1943 Enver Ziya Karal, Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831, Ankara.
- Karpat 2010 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kütükoğlu 2000 Mübahat S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Türk Tarih Kurumu yay. Ankara.
- MŞS 278 Manisa Şer'iyeye Sicili, Defter No: 278.
- Özdemir 1993 Rifat Özdemir, "Avarız ve Gerçek-Hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", *X. Türk Tarih Kongresi* (Ankara 22-26 Eylül 1986), IV, Ankara, s.1581-1613.
- Özel 1999 Oktay Özel, "17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskan Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak 'Mufassal Avarız Defterleri' ", *XII. Türk Tarih Kongresi*, (Ankara 12-16 Eylül 1994), III, Ankara, s.735-743.
- Salname 1316 Salname-i Nezâret-i Mârif-i Umûmiye, Matbaa-yı Âmire.
- Ubicini 1998 M. A. Ubicini, *Osmanlı'da Modernleşme Sancısı*, (Çev. Cemal Aydın), Timaş Yayınları, İstanbul.
- Ünal 1987 Mehmet A. Ünal, "1056/1646 Tarihli Avarız Defterine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Harput", *Belleten*, LI/199, s.119-129.

Ertan Gökmen